

SYNONIMIA SŁOWOTWÓRCZA
ODRZECZOWNIKOWYCH NAZW OSOBOWYCH
W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM

JERZY KALISZAN

W intensywnie rozwijających się w II połowie XX wieku badaniach konfrontatywnych w zakresie słowotwórstwa współczesnego języka polskiego i rosyjskiego zostało niemal całkowicie pominięte szeroko rozpowszechnione w tych językach zjawisko tzw. *synonimii słowotwórczej* – współwystępowania identycznych lub bliskich znaczeniowo (często różniących się pod względem stylistycznym) derywatów o wspólnej podstawie i różnych (synonimicznych) formantach słowotwórczych¹. Por. pol. *malkontenctwo* – *malkontentyzm*, *wywożenie* – *wywóz*, *działkowiec* – *działkowicz* – *działkarz*, *supernowoczesny* – *ultranowoczesny*, *wyleczyć* – *uleczyć*, *mistrzowsko* – *po mistrzowsku*; ros. *сырость* – *сырь*, *монтирование* – *монтировка* – *монтаж*, *врун* – *враль*, *зубатый* – *зубастый*, *обезьянить* – *обезьянничать* – *обезьянствовать*, *актёрски* – *по-актёрски*.

Polska i rosyjska *synonimia słowotwórcza*, jak wynika z przytoczonych wyżej przykładów, przejawia się w obrębie wszystkich czterech nominatywnych części mowy – rzeczownika, przymiotnika, czasownika i przysłówka, przy czym, jak wykazuje materiał językowy, najliczniej jest ona reprezentowana w sferze derywacji *r z e c z o w n i k o w e j*.

W krótkim z konieczności artykule trudno byłoby przedstawić – choćby w najogólniejszym zarysie – charakterystyczną dla obu języków obfitość i różnorodność *substancywnej sinonimii słowotwórczej*. Dlatego też ograniczę się tu do prezentacji zaledwie jednego jej fragmentu, a mianowicie *synonimii odrzeczownikowych męskich nazw osobowych* (nazw subiektów niewyrażonego predykatu)².

W każdym z porównywanych języków *synonimia odrzeczownikowych męskich nazw osobowych* stanowi wynik współoddziaływania lub współzawodnictwa ok. 30 typów słowotwórczych. Kombinacje tych typów tworzą ponad 40 w języku polskim i ponad 50 w języku rosyjskim relacji strukturalnych *synonimii słowotwórczej* o różnym stopniu produktywności. Zróżnicowaniu strukturalnemu tego rodzaju *synonimii towarzy-*

szy jej różnorodność na płaszczyźnie semantyki słowotwórczej. W zależności od ról semantycznych komunikowanych przez derywaty i ich podstawy można tu wyodrębnić około dziesięciu grup znaczeniowych synonimicznych struktur słowotwórczych³.

Największą liczbę szeregów synonimicznych tworzą rosyjskie nazwy mieszkańców, derywowane od różnego typu nazw geograficznych – zarówno rodzimych, jak i obcych, np. *амурец – амурчанин* (Амурск), *вологодец – вологжанин* i *вологодчанин* (Вологда), *калужец – калужанин* (Калуга), *устьянец – устьянин* (Устье – nazwa wsi), *ольховец – ольховчанин* (Ольховка – nazwa wsi), *туляк – тульчанин* (Тула), *костромич – костромчанин* (Кострома), *тоболяк – тоболец – тобольчанин* (Тобольск), *яхромич – яхромец – яхромчанин* (Яхрома), *пловдивец – пловдивчанин* (Пловдив), *загребец – загребчанин* (Загреб), *брновец – брновчанин* (Брно), *вроцлавец – вроцлавчанин* (Вроцлав), *сиракузец – сиракузянин* (Сиракузы), *севилец – севильчанин* (Севилья), *заонежец – заонежанин* (Заонежье), *поволжец – поволжанин* (Поволжье), *поморец – помор – поморянин* (Поморье), *донец – дончанин* (Дон), *иртышец – иртышчанин* (Иртыш), *родонец – родончанин* (Родопы), *прибалтиец – прибалт* (Прибалтика) itp. Centrum tego rodzaju synonimii – ponad 200 par współtematycznych formacji – stanowią rzeczowniki na *-ец* i *-(ч)анин*⁴.

W języku polskim w odróżnieniu od rosyjskiego synonimia słowotwórcza habitatów podporządkowana jest niemal wyłącznie dążeniu do dyferencji stylistycznej dwu lub więcej nazw o wspólnej podstawie i różnych formantach, por.: *londyńczyk – londyńczyk* (pot.), *lwowianin – lwowiak* (pot.), *rzyszowianin – rzeszowiak* (pot.), *warszawianin – warszawiak* (pot.), *wrocławianin – wrocławiak* (pot.), *pleszewianin – pleszewiak* (pot.), *czermnianin* (Czermin – nazwa wsi) – *czermniak* (pot.), *torunianin – toruńczyk* (rzad.) – *toruniak* (pot.), *krakowianin – krakowista* (rzad.) – *krakowiak* (pot.) – *krakus* (żart.), *bałucianin* (Bałuty – dzielnica Łodzi) – *bałuciak* (pot.), *Galicjanin – Galicjak* (pot.), *Westfalczyk – Westfalak* (pot.) itp. Trzon tego rodzaju synonimii słowotwórczej, którą dodatkowo można określić mianem synonimii stylistycznej, tworzą liczne paralele derywacyjne rzeczowników na *-anin* i *-ak* (typu *warszawianin – warszawiak*), bazujących zasadniczo na rodzimym materiale toponimicznym.

Innym znaczącym obszarem synonimii słowotwórczej, reprezentowanym w każdym z zestawianych języków wieloma dziesiątkami szeregów, jest synonimia odobiektowych nazw osobowych, czyli derywatów, których podstawa sygnalizuje obiekt (lub szerzej – dziedzinę) czynności wykonywanej przez subiekta. Tworzą ją różnorodne strukturalnie szeregi wyrazowe typu: pol. *ergonom – ergonomista*, *finansowiec – finansista*, *alchemik – alchemista* (rzad.), *karateka – karacista*, *wodociągowiec – wodociągarz*, *akwarysta – akwariarz*; ros. *тектоник – тектонист*, *ионосферщик – ионосферист*, *ваучерник – ваучерист* (skupщик ваучеров или торговец ваучерами), *литограф – литографщик*, *электроник – электронщик*, *мартеновец – мартеник* (ros. *мартен* 'piec hutniczy').

Ze strukturalnego i ilościowego punktu widzenia na uwagę zasługuje również synonimia słowotwórcza funkcjonująca w sferze wielu innych klas semantycznych nazw subiektów niewyraźnego predykatu. Łącznie jest ona reprezentowana ponad 50 polskimi i ponad 60 rosyjskimi realnie istniejącymi szeregami synonimicznymi. Tworzą ją m. in. następujące typy nazw:

- nazwy odnarzędziowe (ich podstawa wskazuje na środek czynności wykonywanej przez jej subiekta): pol. *kombajnista – kombajner*, *harfista – harfiarz*, *harpunnik – harpuniarz*, *spiningista – spinningowiec*, *żyletkarz – żyletkowiec* (osobnik postępujący się żyletką w padach i bójkach, niszczący żyletką przedmioty użytku publicznego); ros. *таксист – таксёр*, *зурнист – зурнач* (muzykant, grający na zurnie), *литаврист – литаврищик* (muzykant, grający na litawrach), *алебардник – алебард(ов)щик*, *гарпунёр – гарпунщик*;

- nazwy odrezultatywne (ich podstawa wskazuje na przedmiot powstający w wyniku czynności subiekta): pol. *portrecista – portreciarz*, *witrażysta – witrażownik*, *czapnik – czapkarz*, *narzędziowiec – narzędziarz* (specjalista w zakresie konstrukcji i produkcji narzędzi), *kosztorysowiec – kosztorysant – kosztorysiarz*; ros. *карикатурист – карикатурищик*, *плакатист – плакатчик*, *моза(и)ист – мозаичник*, *тарник – тарщик* (robotnik, przygotowujący taru), *прогнозист – прогнозёр – прогнозчик* (meteorolog, составляющий прогнозы);

- nazwy subiektów charakteryzowanych przez przynależność do określonej zbiorowości: pol. *awangardowiec – awangardzista* (przedstawiciel awangardy), *kwadrygowiec – kwadrygant* (członek grupy poetyckiej «Kwadryga»), *orkiestrowicz – orkiestrant*, *klikowiec – klikowicz*; ros. *стройотрядник – стройотрядовец*, *исполкомщик – исполкомец* (członek исполкома), *бригадник – бригадист* (członek młodzieżowej трудовой бригады), *орсовец – орсовик* (robotnik orsa – отдела рабочего снабжения);

- nazwy uczestników akcji, zdarzeń: pol. *zamachowiec – zamachowicz*, *kongresista – kongresowiec* (uczestnik kongresu, zjazdu), *konkursant – konkursista – konkursowiec*; ros. *обозник – обозчик* (wozник, едущий с обозом), *дуэлянт – дуэлист*, *конгрессмен – конгрессист* (uczestnik kongresu, конференции);

- nazwy zwolenników idei, poglądów: pol. *postępowiec – postępowicz* (zwolennik postępu), *empiryista – empiryk*, *platończyk – platonik*, *jehowita – jehowiec*; ros. *ламаист – ламаит* (последователь ламаизма), *эпикуреец – эпикуреист*, *никонианин – никонианец* (ros. Никон), *перестроечник – перестройщик* (приверженец, сторонник перестройки);

- nazwy amatorów (subiektów wykazujących zamiłowanie względem przedmiotu nazwanego podstawą): pol. *komplementista – komplementciarz*, *sloganista – sloganiarz*, *hazardzista – hazardziarz*; ros. *анекдотист – анекдотчик*, *каламбурист – каламбурщик*, *скандалист – скандальник*;

- nazwy subiektów właściwości – nosicieli cech: pol. *brzuchal – brzuchacz*, *nosal – nosacz*, *wąsalski – wąsacz*, *dwójkowiec – dwójkarz* (uczeń otrzymujący dwójki), *wątrobowiec – wątrobiarz* (człowiek chory na wątrobę), *oligofrenik – oligofren*; ros. *брюхан – брюхач*, *пузан – пузач*, *головак – головач*, *горбун – горбач*, *эгоцентрист – эгоцентрик* (oba od эгоцентризм), *рекордист – рекордсмен*.

Zilustrowana w niniejszym artykule synonimia słowotwórcza odrzeczownikowych nazw osobowych, leksykograficznie poświadczona mnóstwem przypadków w każdym z konfrontowanych języków, jest zjawiskiem otwartym, potencjalnie nieograniczonym, podobnie jak nieograniczone są w obu językach możliwości derywacyjne wielu typów słowotwórczych funkcjonujących w obrębie omawianej tu klasy nazw osobowych.

Należy zaznaczyć, że synonimia odrzeczownikowych nazw osobowych w języku polskim i rosyjskim jest w sensie ilościowym jednym ze skromniejszych obszarów synonimii słowotwórczej, zdecydowanie ustępującym tego typu zjawiskom w obrębie innych kategorii semantycznych lub semantyczno-słowotwórczych, takich jak kategoria nazw rzeczy, nazw czynności, nazw cech abstrakcyjnych, nazw modyfikacyjnych i in. Niemniej i ten fragment zjawisk derywacyjnych stanowi w obu językach istotne źródło synonimii leksykalnej i ukazuje tym samym ścisły związek słowotwórstwa i leksyki jako dwóch autonomicznych podsystemów językowych.

PRZYPISY:

- ¹ Por. np.: Г.А. Николаев, *Типы словообразовательной синонимии в русском языке*, "Slavia Orientalis" 1979, Nr 2; А.Н. Тихонов, *Словообразовательный словарь русского языка*, т. 1, Москва 1985, s. 34-35; por. także: H. J a d a c k a, *Synonimia słowotwórcza – perspektywę badawczą* "Poradnik Językowy" 1986, Nr 6, zwi. s. 407.
- ² Materiał do analizy został zaczerpnięty z następujących źródeł: *Słownik języka polskiego*, t. 1-11 (red. W. Doroszewski), Warszawa 1958-1969; *Słownik języka polskiego*, t. 1-3 (red. M. Szymczak), Warszawa 1978-1981; *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1972-1981*, cz. 1-2, Wrocław 1988-1989; *Słownik wyrazów bliskoznacznych* (red. S. Skorupka), Warszawa 1989; *Словарь современного русского литературного языка*, т. 1-17, Москва-Ленинград 1950-1965; *Словарь русского языка*, т. 1-4, Москва 1981-1984; *Новые слова и значения*, Москва 1973; *Новые слова и значения*, Москва 1984; *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 77-84*, Москва 1980-1989; *Словарь новых слов русского языка (середина 50-х – середина 80-х годов)*, Санкт-Петербург 1995; *Толковый словарь русского языка конца XX в.*, Санкт-Петербург 1998; *Словарь названий жителей СССР*, Москва 1975; *Словарь синонимов* (ред. А.П. Евгеньева), Ленинград 1976.
- ³ Przy podziale semantycznym derywatów analizowanej kategorii sugeruję się klasyfikacją zaproponowaną w podręczniku akademickim *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1984, s. 375-386.
- ⁴ Pość równoległych derywatów na *-еу* i *-(ч)анин* określiam tu na podstawie następujących publikacji: *Словарь названий жителей СССР*, Москва 1975; Л.К. Граудина, В.А. Ицкович, Л.П. Катлинская, *Грамматическая правильность русской речи*, Москва 1976, s. 289.